

LAPLAS TEOREMASI YORDAMIDA 4-TARTIBLI DETERMINANTNI HISOBBLASH

Abdurashidov Nuriddin

*¹ O'qituvchi Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Surxondaryo,
O'zbekiston.*

Toshtemirova Sarvara

Yo'ldoshev Husan

*^{2,3} Talaba Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Surxondaryo,
O'zbekiston.*

^a abdurashidovnuriddin9550@gmail.com

^b toshtemirova005@gmail.com

^c yhusan828@gmail.com

Anatatsiya: Laplas teoremasida tarkibida nol ishtirok etgan satr yoki ustunlarni tanlab olish, hisob kitoblarni ancha yengillashtiradi. Ushbu maqolada yuqori tartibli determinantlarni Laplas teoremasi yordamida hisoblashni ko'rib o'tamiz.

Kalit so'zlar: To'ldiruvchi minor, k –tartibli minor, algebraik to'ldiruvchi, Laplas teoremasi

Biz avval $A_{i,j}$ algebraik to'ldiruvchi va (n-1)- tartibli $\Delta_{i,j}$ minor tushunchalarini kiritgan edik . Ushbu mavzuda ixtiyoriy k- tartibli minor tushunchasini kiritamiz.

Berilgan n – tartibli determinantning ixtiyoriy k ta satr va k ta ustuning kesishgan joylaridagi elementlardan hosil qilingan k – determinantga k –tartibli minor deyiladi. Determinantning i_1, i_2, \dots, i_k satrlari va j_1, j_2, \dots, j_k ustunlari kesishmasidan tuzilgan minor . $M_{i_1, i_2, \dots, i_k}^{j_1, j_2, \dots, j_k}$ kabi belgilanadi. Xususan , determinantning elemntini ham birinchi tartibli minor deb qarash mumkin.

Tanlab olingan k ta ustun va k ta satrlarni o'chirib tashlash natijasidan hosil bolgan (n-k)- tartibli determinantga , berilgan minorning to'ldiruvchi minori deyiladi.

$M_{i_1, i_2, \dots, i_k}^{j_1, j_2, \dots, j_k}$ minorning to'ldiruvchi minori $\bar{M}_{i_1, i_2, \dots, i_k}^{j_1, j_2, \dots, j_k}$ kabi belgilanadi.

k –tartibli . $M_{i_1, i_2, \dots, i_k}^{j_1, j_2, \dots, j_k}$ minorning algebraik to'ldiruvchisi deb

$$\bar{A}_{i_1, i_2, \dots, i_k}^{j_1, j_2, \dots, j_k} = (-1)^{S_M} \bar{M}_{i_1, i_2, \dots, i_k}^{j_1, j_2, \dots, j_k} \quad (1)$$

ifodaga aytiladi, bu yerda

$$S_M = (i_1 + i_2 + \dots + i_k) + (j_1 + j_2 + \dots + j_k)$$

Ta'kidlash joizki $A_{i,j} = \bar{A}_i^j$. $(n - 1)$ –tartibli $\Delta_{i,j}$ minor esa birinchi tartibli $a_{i,j}$ minorning to'ldiruvchi minori deyiladi.

M: Ushbu
$$\begin{vmatrix} -1 & 6 & 2 & 4 \\ 4 & 5 & -2 & 3 \\ 1 & -3 & 3 & 7 \\ -4 & 2 & 0 & -5 \end{vmatrix}$$
 determinant uchun

$M_{1,3} = 2$, 1-tartibli minor

$$M_{1,3}^{2,3} = \begin{vmatrix} 6 & 2 \\ -3 & 3 \end{vmatrix}, \quad 2\text{-tartibli minor}$$

$$M_{1,2,3}^{1,3,4} = \begin{vmatrix} -1 & 2 & 4 \\ 4 & -2 & 3 \\ -4 & 0 & 5 \end{vmatrix}, \quad 3\text{-tartibli minor}$$

Berilgan matritsaning bosh diogonalida joylashgan

$$a_{1,1}, \begin{vmatrix} a_{1,1} & a_{1,2} \\ a_{2,1} & a_{2,2} \end{vmatrix}, \begin{vmatrix} a_{1,1} & a_{1,2} & a_{1,3} \\ a_{2,1} & a_{2,2} & a_{2,3} \\ a_{3,1} & a_{3,2} & a_{3,3} \end{vmatrix}, \dots, \begin{bmatrix} a_{1,1} & \cdots & a_{1,k} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{k,1} & \cdots & a_{k,k} \end{bmatrix}$$

minorlar

matritsaning *bosh minorlari* deb ataladi.

Minor, hamda unga mos keluvchi to'ldiruvchi minor va algebraik to'ldiruvchilarini qulaylik uchun M , \bar{M} va \bar{A} lar bilan belgilab olamiz .

1.1-lemma. $M \cdot \bar{A}$ ko'paytmaning hadlari $|A|$ determinantning hadlari bo'lib ular har xil ishorali bo'ladi.

Isbot . Lemma isbotini dastlab , berilgan M minor k –tartibli bosh minor bo'lgan hol uchun ko'rsatamiz:

$$M \cdot \bar{A} = M \cdot (-1)^{S_M} \cdot \bar{M} = (-1)^{S_M} \cdot \bar{M} \cdot M .$$

U holda

$$S_M = (1 + 2 + \cdots + k) + (1 + 2 + \cdots + k) = 2(1 + 2 + \cdots + k)$$

juft son bo'ladi . Demak ,

$$M \cdot \bar{A} = \bar{M} \cdot M$$

1.1-teorema .(Laplas teoremasi). Determinantning tanlab olingan k ta

$(1 \leq k \leq n - 1)$ satri bo'yicha barcha k –tartibli minorlarning o'z algebraik to'ldiruvchilariga ko'paytmalari yig'indisi determinantning qiymatiga teng.

Isbot. Teoremaning shartig asosan biz

$$|A| = M_1 A_1 + M_2 A_2 + \cdots + M_z A_z \quad (2)$$

Yoyilmaning to'g'ri ekanligini ko'rsatishimiz kerak . Bu yerda M_i lar tanlab olingan i_1, i_2, \dots, i_k satrlar bo'yicha olingan barcha minorlar va A_i lar minorlarga mos keluvchi algebraik to'ldiruvchilaridir. Yuqoridagi lemmaga asosan

$M_i A_i, i = \overline{1, z}$ ko'paytmalarning har bir hadi determinantning hadi bo'lib , ular bir xil ishorali bo'ladi.

Aytaylik,

$$a_{1,\alpha_1} \cdot a_{2,\alpha_2} \cdot \cdots \cdot a_{n,\alpha_n}$$

determinantning ixtiyoriy hadi bo'lsin. Bu ko'paytmadan tanlab olingan i_1, i_2, \dots, i_k satrlariga tegishli bo'lgan elementlarning ko'paytasini olamiz.

$$a_{i_1,\alpha_{i_1}} \cdot a_{i_2,\alpha_{i_2}} \cdot \cdots \cdot a_{i_k,\alpha_{i_k}}$$

Bu ko'paytma i_1, i_2, \dots, i_k satrlar va $\alpha_{i_1}, \alpha_{i_2}, \dots, \alpha_{i_k}$ ustunlarining kesishmasida turuvchi k –tartibli M minorning umumiy hadi bo'lib olinmay qolgan ko'paytuvchilar $(n - k)$ –tartibli \bar{M} to'ldiruvchi minorning umumiy hadi bo'ladi.

Shunday qilib , determinantning har qanday hadi tanlab olingan satrlar bo'yicha M minor bilan to'ldiruvchi \bar{M} minorning tarkibiga kiradi . Determinantda bo'lgan hadni

hosil qilish uchun esa, to'ldiruvchi minorni algebraik to'ldiruvchi bilan almashtirish kifoya.

Endi biz **(2)** tenglikning o'ng tomonidagi hadlar soni chap tomonidagi hadlar soniga teng ekanligini ko'rsatamiz. Bizga ma'lumki , M_i minorda k! ta hadi bo'lib , A_i algebraik to'ldiruvchida esa $(n - k)!$ ta had mavjud . Demak, $M_i A_i$ ko'paytmada $k! (n - k)!$ ta had ishtirot etadi. Ma'lumki tanlab olingan k ta satrda hosil qilinadigan barcha k –tartibli minorlar soni n ta sondan k ta sonni tanlab olishlar soniga, ya'ni C_n^k ga teng. Demak, o'ng tomondagi barcha hadlar soni

$$C_n^k \cdot k! \cdot (n - k) = \frac{n!}{k! (n - k)!} \cdot k! \cdot (n - k)! = n!$$

ga teng bu esa chap tomondagi hadlar soni bilan o'ng tomondagi hadlar soni teng ekanligini bildiradi. Chunki, n –tartibli determinantning $n!$ ta hadi mavjud. Demak, biz determinantning barcha hadi o'ng tomonda ham aynan bir marotaba ishtirot etishini ko'rsatdik.

Misol.1. Ushbu 4-tartibli tartibli determinantni 2ta satrini tanlab olib Laplas teoremasidan foydalanib hisoblaymiz.

$$\Delta = \begin{vmatrix} -1 & 0 & 2 & 0 \\ 4 & 5 & -2 & 3 \\ 1 & 0 & 3 & 0 \\ -4 & 2 & 1 & -5 \end{vmatrix} \quad i_1 = 1, i_2 = 3, k = 2, C_4^2 = \frac{4!}{2!(4-2)!} = 6.$$

$$d = M_{1,3}^{1,2} A_{1,3}^{1,2} + M_{1,3}^{1,3} A_{1,3}^{1,3} + M_{1,3}^{1,4} A_{1,3}^{1,4} + M_{1,3}^{2,3} A_{1,3}^{2,3} + M_{1,3}^{2,4} A_{1,3}^{2,4} + M_{1,3}^{3,4} A_{1,3}^{3,4} =$$

$$= (-1)^{1+3+1+2} \begin{vmatrix} -1 & 0 \\ 1 & 0 \end{vmatrix} \begin{vmatrix} -2 & 3 \\ 1 & -5 \end{vmatrix} + (-1)^{1+3+1+3} \begin{vmatrix} -1 & 2 \\ 1 & 3 \end{vmatrix} \begin{vmatrix} 5 & 3 \\ 2 & -5 \end{vmatrix} +$$

$$+ (-1)^{1+3+1+4} \begin{vmatrix} -1 & 0 \\ 1 & 0 \end{vmatrix} \begin{vmatrix} 5 & -2 \\ 2 & 1 \end{vmatrix} + (-1)^{1+3+2+3} \begin{vmatrix} 0 & 2 \\ 0 & 3 \end{vmatrix} \begin{vmatrix} 4 & 3 \\ -4 & -5 \end{vmatrix} + (-1)^{1+3+2+4}$$

$$\begin{vmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 0 \end{vmatrix} \begin{vmatrix} 4 & -2 \\ -4 & 1 \end{vmatrix} + (-1)^{1+3+2+4} \begin{vmatrix} 2 & 0 \\ 3 & 0 \end{vmatrix} \begin{vmatrix} 4 & 5 \\ -4 & 2 \end{vmatrix} = (-1)^8 \begin{vmatrix} -1 & 2 \\ 1 & 3 \end{vmatrix} \begin{vmatrix} 5 & 3 \\ 2 & -5 \end{vmatrix} = (-3 - 2) \cdot (-25 - 6) = (-5) \cdot (-31) = 155$$

Misol.2. Ushbu 4-tartibli tartibli determinantni 3 ta satrini tanlab olib Laplas teoremasidan foydalanib hisoblaymiz.

$$\Delta = \begin{vmatrix} 1 & 2 & -2 & 0 \\ 2 & 0 & 3 & 4 \\ -1 & 6 & 7 & 0 \\ 0 & 1 & 0 & 1 \end{vmatrix} \quad i_1 = 1, i_2 = 2, i_3 = 3, k = 3, C_4^3 = \frac{4!}{3!(4-3)!} = 4$$

$$d = M_{1,2,3}^{1,2,3} \cdot A_{1,2,3}^{1,2,3} + M_{12,3}^{12,4} \cdot A_{1,2,3}^{1,24} + M_{1,2,3}^{1,3,4} \cdot A_{12,3}^{1,3,4} + M_{12,3}^{2,3,4} \cdot A_{1,2,4}^{2,3,4} =$$

$$(-1)^{12} \begin{vmatrix} 1 & 2 & -2 \\ 2 & 0 & 3 \\ -1 & 6 & 7 \end{vmatrix} \cdot 1 + (-1)^{13} \begin{vmatrix} 1 & 2 & 0 \\ 2 & 0 & 4 \\ -1 & 6 & 0 \end{vmatrix} \cdot 0 + (-1)^{14} \begin{vmatrix} 1 & -2 & 0 \\ 2 & 3 & 4 \\ -1 & 7 & 0 \end{vmatrix} \cdot 0$$

$$1 + (-1)^{15} \begin{vmatrix} 2 & -2 & 0 \\ 0 & 3 & 4 \\ 6 & 7 & 0 \end{vmatrix} \cdot 0 = (-76) \cdot 1 + (-20) \cdot 0 + (-20) \cdot 1 - 104 \cdot 0 = (-76) + 0 - 20 = (-96)$$

Yuqoridagi misoldan ko'rinish turibdiki, Laplas teoremasini qo'llashda tarkibida nol ishtirok etgan satr yoki ustunlarni tanlab olish, hisob kitoblarni ancha yengillashtiradi. Demak, determinantda yetarlicha nollar ishtirok etgan holda, aynan noli ko'p satrlar uchun Laplas teoremasini qo'llash orqali determinantlarni tez va oson hisoblash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.A.Ayupov, B.A.Omirov,A.X.Xudoyberdiyev, F.H.Haydarov. Algebra va sonlar nazariyasi. Toshkent-2019 (62-67)
2. R.N.Nazarov, B.T.Toshpo'latov, A.D.Do'sumbetov. Algebra va sonlar nazariyasi. I qism. Toshkent-1993.(216-219)
3. Abdurashidov N.G',Simmetrik Li va Leybnits algebralari va ularning xossalari. "O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR" APREL 2022. (7), 62-63.
4. Eshtemirov Eshtemir Salim o'g'li, Abdurashidov Nuriddin G'iyoziddin o'g'li. VEYL-TITCHMARSH FUNKSIYASI VA SPEKTRAL FUNKSIYA ORASIDAGI MUNOSABAT. "O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR" 20-iyun 2023-yil 20-son (870-875).
5. Abdurashidov N. G', Eshtemirov E. S .SIMMETRIK LEYBNITS ALGEBRALARI VA ULARNING XOSALARI. << Matematik modellashtirish va axborot texnologiyalarining dolzarb masalalari>> xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Nukus 2-3-may 2023-yil 1-Tom.
6. www.lib.math.msu.ru internet sahifasi (Rossiya).
7. www.mathlinks.ro internet sahifasi (Ruminiya).
8. www.zaba.ru internet sahifasi (Rossiya).